

Rovnako ako komunisti sa posunuli od veľkej sebaistoty o príchode utópie k úplnému nihilizmu voči všetkému, k svetu, v ktorom „je to všetko nahovno“.

A potom nám položili otázku, či sami náhodou nežijeme v počítačovej simulácii – alebo staršími výrazovými prostriedkami povedané v Platónovej jaskyni. Bohatí a vplyvní ľudia, ktorí spomínajú simulácie, v skutočnosti, žiaľ, len hľadajú výhovorku, aby sa mohli správať nezodpovedne. Ak sa rozhodneme, že nie sme reálni, že život sa odohráva niekde inde, môžeme sa prepadnúť do jaskyne, kde morálka nemá nijaký zmysel a kde nie je možné dosiahnuť slobodu.

NAŠI KOZMONAUTI

V roku 1976, v roku dvestoročnice vzniku Spojených štátov, dosiahol oficiálny konformizmus a konzumerizmus v komunistickom Československu vrchol. Komunisti potlačili alternatívnu kultúru vrátane rock and rollu; nie bezdôvodne ju podozrievali, že prináša nové hodnoty. Tajná polícia sledovala rockových hudobníkov. V marci zatkli devätnásť predstaviteľov undergroundovej scény, medzi nimi členov skupiny s názvom Plastic People of the Universe, niekoľko sólových hráčov a členov iných kapiel. To upútalo Havlovu pozornosť. Keďže bol ako umelec sám proskribovaný, uvedomil si, že rockoví hudobníci stelesňujú „skrytú sféru“ života spoločnosti, ktorú opísal rok predtým v otvorenom liste Husákovi.

Uvažovanie o umení mladých ľudí Havla priviedlo k nepredvídateľnému kroku. Roku 1977 hudobníkov postavili pred súd, najprv v Plzni, neskôr v Prahe. Havel sa zúčastnil na druhom súdnom procese, pražskom, v ktorom boli člen a manažér „plastikov“ obvinení z „narúšania verejného poriadku“. Havel na seba vzal riziko a verejne sa postavil na ich obranu. Vo viere, že vyjadrujú pravdu, ktorú osobne zažil a o ktorej sa osobne presvedčil, podpísal petíciu s názvom Charta 77, spojac tak prenasledovanie hudobníkov s myšlienkou ľudských práv. „Sloboda rockovej hudby bola pochopená ako sloboda človeka,“ napísal, „teda aj ako sloboda filozofickej a politickej reflexie...“

Havel sa stal jedným z hovorcov hnutia, ktoré sa zrodilo z petície Charta 77. Rovnako ako jeho kolega a ďalší hovorca hnutia Jan Patočka, známy filozof, chcel brániť právo na sebazvedľávanie mladých. Posun hudobníkov od (v našich pojmoch) zvrchovanosti k nepred-

vídateľnosti bol správnym druhom dospelosti, práve preto, že tvoril hodnoty, ktoré predstavovali výzvu staršej generácii.

Jan Patočka (1907 – 1977) chcel brániť nepredvídateľnosť ľudí podstatne mladších, než bol on sám. Názov kapely Plastic People of the Universe poňal ako pozvánku k filozofickému výletu a mladých hudobníkov nazval „našimi kozmonautmi“; ostávali verní svojim mladým individualitám, a tak tvorili hodnoty. Patočka v eseji odkázal na dve skupiny; súdny proces bol zameraný proti širšie poňatej scéne. Tajná polícia Patočku podrobila desaťhodinovému výsluchu; umrel krátko po prepustení. Havla poslali do väzenia. S Michnikom sa v horách stretol a svoju esej proti konformizmu napísal po angažovaní sa na obranu hudobníkov a po odsedení si väzenského trestu, ktorý s touto obranou súvisel.

Havel sa rozhodol písať o nepredvídateľnosti vďaka vlastnému neočakávanému rozhodnutiu riskovať osobnú slobodu postaviac sa na obranu iných. *Moc bezmocných* bola návodom, ako odolať väbeniu neslobody a ako sa stať menej predvídateľným. Ako text vznikol? Niekoľko ľudí, ktorí práve nesedeli za mrežami, sa stretlo na vrchole hory a rozprávali sa. Aké však boli hlbšie korene toho stretnutia?

ĽUDSKÉ PRÁVA

Niektoré dôvody nás privádzajú späť do Sovietskeho zväzu, ktorého vodca – aká irónia – chcel exportovať predvídateľnosť. Tak v jeho československom satelite, ako aj v samotnom ZSSR: po roku 1968 už mohol byť každému z mocných marxizmus ukradnutý. Sen o komunistickej budúcnosti ustúpil upevňovaniu statusu quo, ktoré sovietsky vodca Leonid Brežnev nazýval „reálny socializmus“.

Brežnev si konkrétne želal uznanie sovietskej ríše vytvorenej vďaka víťazstvu v druhej svetovej vojne a konsolidovanej vojenskými akciami v strednej a východnej Európe: operáciami proti ozbrojeným odporcom boľševizácie v Poľsku, pobaltských štátoch a Ukrajine počnúc rokom 1945 a vojenskými zásahmi vo východnom Nemecku roku 1953, Maďarsku roku 1956 a Československu roku 1968. Želaného uznania sa dočkal. Helsinský záverečný akt podpísaný roku 1975 potvrdil povojnové zemepisné usporiadanie a viedol k novým rozhovorom o kontrole zbrojenia. Komunistickí vládcovia ZSSR a štátov strednej a východnej Európy sa podpísali aj pod niekoľko odsekov venovaných ľudským právam, ktorým neprikladali nijaký význam.

Helsinský záverečný akt potvrdil platnosť záväzkov signatárskych štátov zo starších ľudskoprávných zmluvných dokumentov: z Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach a Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach. Sovietsky zväz a jeho komunistické satelity ich ratifikovali začiatkom roku 1976, čím ich formálne prevzali do zákonodarstva týchto krajín. Komunistické režimy niečo ako vládu zákona nepoznali; ústavy ich krajín komunistickým stranám prisúdili vedúcu úlohu v spoločnosti, čo zmysel ostatných pasáží základného zákona štátu poprelo. Komunisti sa však radi tvárili, že rešpektujú zákony, čo vytvorilo istý priestor pre Havla, Patočku a ďalších.

Ľudské práva znamenali univerzálne uznanie ľudskej dôstojnosti pre všetkých. Len čo sa táto myšlienka formálne vtelila do zákona, stala sa argumentom v prospech právnej autonómie občana v tom-ktorom komunistickom štáte. Komunistické režimy sa na zákony pozerali ako na niečo podriadené vôli strany, ako na písomné zachytenie mocenských vzťahov platných v danom okamihu. Zákon však možno chápať aj inak, ako okno do sveta hodnôt, v ktorých *normálne* znamenalo „rešpektujúce mravné normy“, a nie „akceptujúce normalizáciu“. Odvážni ľudia v ZSSR a štátoch strednej a východnej Európy sa v tomto zmysle rozhodli, že nové právne záväzky svojich režimov vezmú vážne. V ľudskoprávnom rozmere helsinského dokumentu zbadali príležitosť upozorniť na neľahký osud svojich priateľov, ktorých uväznenie kvôli ústne či písomne prejavovým názorom bolo možné kvalifikovať ako porušenie ľudských práv.

V Moskve vydavatelia samizdatu vychádzajúceho pod názvom *Kronika aktuálnych udalostí* od roku 1968 používali terminológiu ľudských práv, aby zostavovali správy o podmienkach v sovietskom systéme koncentračných táborov (Gulag) a v sovietskych uzavretých psychiatrických liečebniach. Po prijatí Helsinského záverečného aktu vznikli nové skupiny, v sovietskej Ukrajine, ako aj satelitných štátoch ZSSR; ich zmyslom bolo zaznamenávať porušenia ľudských práv. Keď boli texty dvoch spomenutých paktov uverejnené v zbierke zákonov, československí občania sformulovali petíciu Charta 77, aby dokumentovali porušovanie ľudských práv režimom. Čechoslováci, ktorí ju podpísali, sa zapojili do širšie koncipovaného hnutia.

Brežnevova túžba nechať všetko po starom viedla k zmene prístupu. Nešlo len o iróniu, či o niečo, čo marxisti nazývali dialektikou. Šlo

o názorný príklad, že čomusi zdanlivo normálnemu, predvídateľnému a neodvratnému sa možno vzoprieť a že odpor sa začína definovaním toho, *čo by malo byť*. Zvrchovaní ľudia môžu zbadat' príležitosť tam, kde ju iní prehliadnu, a nám ostatným pomôžu vymaniť sa z našich najpravdepodobnejších stavov.

PLASTICI

Bez hudby by nebol text ani súdny proces. Iné reťazenie príčin, ktoré priviedli českých hudobníkov, a s nimi Havla, do onej súdnej siene, má svoj počiatok v amerických dejinách.

Rock and roll je jedným z dozvukov otrokárstva, obnovy po skončení občianskej vojny a spriemyselňovania. Vzišiel z „rasovej hudby“, alebo rhythm and blues černochoch, ktorí sa presťahovali na industrializujúci sa sever a predstúpili pred belošké poslucháčstvo. Bez tohto stretnutia na americkej pôde zo štyridsiatych rokov by sa rock and roll nestal významnou súčasťou alternatívnej československej kultúry rokov sedemdesiatych.

Úlohu sprostredkovateľa medzi Spojenými štátmi a strednou a východnou Európou prevzala kapela pod názvom Velvet Underground. Jej frontman Lou Reed bol odchovancom povojnovej americkej hudby – muzikantov ako Little Richard, Ornette Coleman, Otis Redding, Al Green, Hank Williams či Elvis Presley. Velvet Underground patrila k najvplyvnejším rockovým skupinám všetkých čias – ako sa zvyklo hovoriť, inšpirovala viac kapiel, než predala platní. Jednou z nich boli Plastic People of the Universe. Plastici začali preberať repertoár Velvet Underground roku 1968, teda v čase, keď Brežnev nariadil vojenský vpád do Československa a násilie splodilo „normalizáciu“. Velvet Underground mali roku 1968 na konte len dva vydané albumy. Nejaký čas, od roku 1970 do roku 1972 bol vedúcim spevákom „plastikov“ Kanadčan Paul Wilson, ktorému nerobilo nijakú námahu interpretovať anglické texty Velvet Underground.

Velvet Underground už nemohli byť typickejšími Newyorčanmi – za svoju hudobnú dráhu však niečím vďačili aj východnej Európe. Reedovi židovskí starí rodičia pochádzali z cárskeho Ruska. Velvet Underground „manažoval“ a ich prvý album „produkoval“ predstaviteľ výtvarného pop artu Andy Warhol. Velvet Underground boli dvornou kapelou Warholovej multimediálnej šou s názvom The Exploding

Plastic Inevitable. Warholovi rodičia hovorili rusínskym nárečím ukrajinčiny. Rovnako ako Havlovi rodičia sa narodili ako poddaní starej habsburskej monarchie, ríše v strednej a východnej Európe, ktorá sa zrútila roku 1918. Warholovi rodičia pochádzali z regiónu, ktorého väčšia časť sa po roku 1918 stala súčasťou krajného východu Československa – a roku 1945 väčšinou súčasťou krajného západu sovietskej Ukrajiny. Dosiahnuť uznanie na západ posunutých sovietskych hraníc bolo jedným z Brežnevových cieľov v Helsinkách.

Plastic People of the Universe si názov kapely vypožičali zo skladby Plastic People, ktorú napísal Frank Zappa a hrával ju so svojou skupinou Mothers of Invention. („Myslím, že tá láska nikdy nebude / dielom plasticnosti.“) Plastic People bola prvou skladbou na strane A albumu *Absolútna sloboda*.

Mothers of Invention (Matky vynachádzavosti) hrali Plastic People na hudobný podklad skladby Louie Louie, ktorú preslávili Kingsmeni do tej miery, že nemohla chýbať na nijakej koncoročnej školskej tanečnej party (jedného dňa kapelu začala vyšetrovať FBI, ktorá ju podozrievala, že v málo zrozumiteľnom texte skladby sa skrývajú neslušnosti). Keď som na ňu tancoval na vlastnom tanečnom večierku, nevedel som, že Louie Louie napísal Richard Berry, černošský hudobník narodený v Louisiane, ktorý hrával v Los Angeles.

Berry si skladbu zapísal na kus toaletného papiera na záchode hudobného klubu, kde práve počul pieseň El Loco Cha Cha od Reného Touzeta. Nezabudnuteľná hudobná myšlienka Louie Louie je prebraná priamo z Touzetovho diela. Touzet sa zasa vydal na úspešnú dráhu v Spojených štátoch po tom, ako jeho klub na Kube zničil hurikán.

Bez tejto málo pravdepodobnej skladačky začínajúcej sa hurikánom (preto sa v nej objavuje aj motýľ?) by nebolo skladby nazvanej Plastic People, a teda ani kapely Plastic People of the Universe. Môžeme to vnímať ako náhodnú reťaz, na ktorej začiatku stojí černošská a kubánska hudba, na ňu nadväzuje Havel, jeho záväzok voči obhajobe ľudských práv a obrana nepredvídateľnosti. Keď však niektoré ohnivéky tejto reťaze vezmeme do rúk, zistíme, že sú utkané z poddajnej látky náhody a voľby.

Zappove slová sa končia výstrahou: „Chod' domov a zamysli sa nad sebou! Myslíš, že spievame o niekom inom?“ Ak to neurobíme my, neurobí to nik iný. Sloboda nie je divadelná hra, ktorú nezúčastnene

sledujeme. Je to kus, ktorý píšeme priamo na scéne, a tú sme postavili pre divákov, medzi ktorých sa môže zaradiť každý. Patočka hovorí, že zodpovednosť je čímisi, čo si nosíme so sebou všade. Filozof si nevybral okolnosti, ktoré viedli ku komunizmu alebo rock and rollu, pri príležitosti súdneho procesu s „plastikmi“ sa však rozhodol napísať, že „skutočná pomoc a starosť o iných nastáva len vtedy, ak vystúpim z radu a urobím potrebnú vec“.

Nevyhnutnosť je matkou vynachádzavosti; čím lepšie pochopíme nevyhnutnosť, tým vynachádzavejšie sa zachováme. Ak sa postupom času podujímame na voľbu, začíname zákonom nevyhnutnosti a prechádzame k zákonu slobody, samých seba nanovo definujeme. Keď sa naša voľba spojí s vesmírom, robí ho nepredvídateľnejším a nás zodpovednejšími.

NORMÁLNI DISIDENTI

Havel nemal rád označenie *disident*, pretože vyvolávalo dojem špeciálnej profesie. Hovoril, že byť „disidentom“ (písal to slovo v úvodzovkách) znamená ostať samým sebou, žiť vo vlastnej pravde, zvrchovane a nepredvídateľne. Disidentstvo, nesúhlas, znamenalo jediné: usilovať sa o život v súlade s cnosťami ako opak konformnosti.

Samotné cnosti nebolo treba vyjadrovať expresívnym spôsobom. Dva Havlove príklady nesúhlasu v *Moci bezmocných* spočívali v kritizovaní kvality piva v pivovare a odstránení politického hesla z výkladu. Hoci bol Havel vynikajúcim dramatikom tvoriacim v extrémnych podmienkach, oba príklady sú ľudské a každému zrozumiteľné. Bežný Američan v osemdesiatych rokoch poznal len zlé pivo. Kým som si esej prečítal, mal som už za sebou viaceré brigádnické práce: upratoval som na stavbách, predával som cez telefón a pracoval v reštauráciách. Vedel som, čo znamená konformita na pracovisku.

Normálnosť môže znamenať robiť to, čo robia všetci ostatní, ako v časoch *normalizácie*. Môže to však znamenať aj niečo, čo *by každý mal robiť*. Timothy Garton Ash v knihe venovanej poľskému hnutiu Solidarita cituje poľského roľníka, ktorý hovorí *normalnie!* v zmysle „výborne“. Keď sa ma Maria z Posadu-Pokrovského spýtala, ako sa mi páči jej dedinský domček, v skutočnosti mi položila otázku *vse normalno?* („všetko je normálne?“) v zmysle „všetko je, ako má byť“. Pod *normálnym* nerozumela zvyčajný pohľad na rozvaliny okolo nás,

ale úzkostlivý poriadok, ktorý je typický pre domov. Ľudské práva slovu *normálnosť* vrátili jeho etický rozmer: to, čo by každý mal robiť. Hoci za úsilie žiť normálne v tomto našom zmysle hrozil drakonický trest, disidenti to so sebaaprezentáciou nepreháňali.

Príťažlivosť ľudských práv v komunistickom bloku spočívala v tejto každodennej ľudskosti, v banalite dobra. Myroslav Marynovyč, člen ukrajinskej Helsinskej skupiny, zaznamenával bežný ukrajinský život, v ktorom *normálnosť* znamenala pokračovať v aktivitách ním samotným pokladaných za normálne, ako napríklad hovoriť a spievať v rodnom jazyku. V liste matke a sestre z trestného tábora roku 1984 písal o „embargu na normálne ľudské túžby“. Je niečo osviežujúce v spôsobe, akým každý z nás kombinuje hodnoty a brániť bolo treba práve tento osviežujúci vánok, nie akúsi exaltovanú abstrakciu.

V Poľsku vznikol roku 1976 Výbor na obranu robotníkov, ďalšia ľudskoprávna skupina. Komunistický režim na štrajky poľských robotníkov proti rastúcim cenám reagoval ponížovaním a väznením. Výbor na obranu robotníkov pokladal za nenormálne, aby režim bil a vyhadzoval z práce robotníkov, v mene ktorých údajne vládol, a naopak za normálne, aby títo robotníci dostali právnu pomoc a finančnú podporu. Ľudské práva v tomto prípade znamenali, že hŕstka ľudí sa usilovala vysloviť pravdu o elementárnych veciach, správať sa slušne a prejaviť solidaritu. Takéto napĺňanie ľudských práv môže vyzerat' prozaicky: obrana väzňov v Rusku, kultúry v Ukrajine, hudby v Československu, práce v Poľsku.

Pointou bola každodenná kvalita ľudských práv. Nešlo o stavanie jednej ideológie voči inej. Disidenti neformulovali ďalekosiahle požiadavky a nepresadzovali nijaký veľkolepý svetonázor, skôr sa usilovali hovoriť všedné pravdy, podporovať všedné prípady, napĺňať všedné cnosti. Ľudské práva neznamenali vzájomne protikladnú, deterministickú „slobodu“ v komunistickom (alebo kapitalistickom) zmysle: nešlo o niečo, čo nastalo automaticky, keď ľuďom odobrali súkromné vlastníctvo (či naopak, keď im ho vrátili). Koncept ľudských práv nepotláčal ani nedelegoval slobodu. Otváral ľuďom priestor na skúmanie cností. Reprezentoval *všetky* hodnoty, ktoré sa skutoční jednotlivci žijúci v skutočnom dejinnom okamihu môžu rozhodnúť prijať za svoje a pokúsiť sa ich uskutočniť. Ľudia si nezískali rešpekt tým, že oponovali komunizmu v prospech nejakej alternatívy, ale za to, že „žili v pravde“ (Havel), alebo žili „akoby boli slobodní“ (Michnik).

Ak šlo o takéto bezvýznamné kauzy, prečo za ne ľudia končili vo väzení (Havel, Michnik), v trestnom tábore (Marynovyč) či dokonca na cintoríne (Patočka)? Zvonka môže zvrchovanosť a nepredvídateľnosť vyzerat' zvláštne; niekto sa postaví, či vystúpi z radu pre dôvody, ktoré nie sú hneď jasné. Zvnútra ich však možno vnímať ako potrebu konať v súlade s hodnotovou voľbou tiahnucou sa celým životom. Rovnako ako v Havlovom prípade môžu neočakávanému rozhodnutiu, ktoré upúta pozornosť verejnosti, predchádzať roky, keď sa nič spektakulárne neudeje. Toto sa mi usiloval vysvetliť Zelenskyj v septembri 2022, keď sme hovorili o nesúhlase, odboji a jeho rozhodnutí ostať po vypuknutí vojny v Kyjive. Človek sa cíti slobodný, ak nejaký okamih dá zmysel všetkým jeho predchádzajúcim rozhodnutiam. Kroky, ktoré podnikne, sú potom pre neho predvídateľné – a nepredvídateľné pre svet.

Krok, ktorý môže pri pohľade zvonka vyzerat' čudne alebo riskantne, môže byť normálny a nevyhnutný z pohľadu osoby, ktorá ho robí. Waleský teológ Rowan Williams tvrdil, že „duchovná zrelosť“ znamená, že „v skutočnosti veľký priestor na voľbu neostáva“. Podľa neho „nejde o zúženie, ale naopak o rozšírenie osobnej sféry, pretože máme dočinenia s niekým, kto sa po prekonaní dlhej a trnistej púte stal jednotlivcom so schopnosťou vidieť a reagovať inštinktívne pravdivo, teda bez toho, aby sa nad voľbou musel zamýšľať“. Havel tvoriaci vo väzení to vyjadril nasledovne: „Vďaka skutočnosti, že dnes ručím za niečo, čo som urobil včera, že z tohto miesta ručím za niečo, čo som urobil inde, nenadobúdam len vlastnú identitu, ale cez ňu sa umiestňujem v priestore a čase; ak naopak o svoju identitu prídem, priestor a čas okolo mňa sa nevyhnutne musia zrútiť.“

Keď členov Výboru na obranu robotníkov, Charty 77 alebo ukrajinskej Helsinskej skupiny v 70. a 80. rokoch uvrhli do väzenia, zvykli hovoriť, že robili len to, čo cítili, že musia robiť.

EMANCIPÁCIA

Nepokoj sa v strednej a východnej Európe roku 1968 neobmedzoval na Čechov a Slovákov a na Pražskú jar. Do ulíc Varšavy v marci vyšli poľskí študenti, aby bránili slobodu slova. A, samozrejme, rok 1968 nebol časom mladíckej revolúcie len v strednej a východnej Európe, ale na celom svete. Udalosti v Paríži, Berlíne a Berkeley boli pre prevládajúce chápanie slobody nepochybne dôležitejšie.

Americké, nemecké a francúzske požiadavky na oslobodenie sa od dovtedajších sexuálnych a rodových noriem pôsobili radikálne a boli mnohoznačné. Predstavovali viac než len prijateľné vysvetlenie posolstva povedzme Velvet Underground. Oslobodenie však predstavuje negatívny koncept slobody: vždy ide o „oslobodenie od niečoho“. Nespochybňuje celú štruktúru; miesto toho žiada, aby sa stal jej súčasťou. Nemusí znamenať slobodu pre všetkých; skôr znamená túžbu stať sa súčasťou viacerých emancipovaných skupín. Rok 1968 často znamenal „oslobodenie od staršej generácie“.

Napriek povrchnému pohľadu tento koncept oslobodenia necháva starších ľudí mimo obligá. Keďže zvrchovanosť a nepredvídateľnosť si vyžadujú úsilie prechádzajúce naprieč generáciami, sloboda pre každého nového nositeľa bude vždy závisieť (aspoň čiastočne) od krokov starších ľudí. Ak je stará generácia len prekážkou, ktorú treba odstrániť, čo prichádza potom? Mladí, ktorí postupne zostarnú, dospejú k záveru, že svoj diel práce na dosiahnutí slobody odvedú, keď – až na nich príde rad – ustúpia z cesty.

Mnohí ľudia formovaní rokom 1968 sa v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch bez veľkej námahy posunuli od myšlienky oslobodenia od starších ku konceptu oslobodenia od vlády. Predstava, že sme slobodní, keď je vláda minimálna a slabá, vedie do slepej ulice negatívnej slobody. Delegitimizuje podporu rodinám, ktorú budú deti potrebovať, ak majú dostať šancu na zvrchovanosť a nepredvídateľnosť. Tento prístup generácie roku 1968 sťažuje ich vlastným deťom a vnúčatám možnosť vyrásť ako slobodné bytosti.

Samozrejme, aj mnohým rebelom zo strednej a východnej Európy sa páčila myšlienka, že sloboda je sexuálna a že sex prináša oslobodenie od prudérnych starších ľudí. Študenti vo Varšave, obeť policajného zákroku, vyzerali inak než policajti, ktorí na nich zaútočili s pelendrekmi. Jedným z nápadných znakov Pražskej jari boli dlhé vlasy a krátke sukne. Krásni mladí ľudia rozčuľovali Brežneva, ktorého predstava o komunizme bola paternalistická a potláčala sexualitu.

Mladí ľudia v Prahe skončili v normalizácii a apolitickom konzumerizme. Niektorých z nich to viedlo k tvorivému uvažovaniu o slobode. Vo Varšave poslali protestujúcich do väzenia, verejne ich osočovali ako Židov („sionistov“) a vyzvali, aby opustili krajinu. Poľskí komunisti v sedemdesiatych rokoch rovnako ako ich československí súdruhovia

ľuďom ponúkli spotrebný tovar výmenou za bezmyšlienkovitú existenciu. Niektorí Poliaci, napríklad disident Adam Michnik, dospeli k záveru, že sloboda spočíva tak vo vzbure, ako aj v zodpovednosti; že diskusia o slobode prechádza viacerými generáciami. Mladí rebeli v strednej a východnej Európe hľadali starších mentorov a našli ich.

SKLENÁ PALIČKA

Individuálnosť sa musí niekde vziať. Disidenti možno boli zvrchovaní a nepredvídateľní, nedosiahli však tento stav vlastnými silami. Pohybovali sa v prostredí uznávaných morálnych autorít, akou bol Jan Patočka pre Havla alebo filozof Leszek Kołakowski pre Michnika. Kołakowski bol v Poľsku výnimočným filozofom; úrady ho po udalostiach roku 1968 prinútili odísť do exilu.

„Svet hodnôt,“ napísal Kołakowski, tvoria „antagonistické prvky, ktoré nemožno v ich úplnosti rozpoznať naraz a z ktorých každý si vyžaduje dokonalé pochopenie.“ Každá jednotlivá cnosť sa uchádza o našu ničím nerozptyľovanú pozornosť, nikdy si to však plne nedokážeme uvedomiť, aj preto, lebo naráža na iné cnosti. Je dobré byť konzistentným a je dobré byť milosrdným, byť konzistentne milosrdným však nedáva zmysel, keďže byť milosrdným znamená urobiť výnimku. Je dobré byť čestným a byť verným, počas dlhého priateľstva sa však tvrdenie „vyzeráš dobre“ z príkladu prvej cnosti mení na príklad druhej.

Totalitarizmus ponúka lákavo jednoduché riešenie: všetku zjavnú rozmanitosť možno zúžiť na jedno dobro. Toto riešenie, upozorňuje Kołakowski, jednoducho nie je pravdivé. Pojem „svet hodnôt“ nie je skladačkou, v ktorej má každý kúsok svoje vopred dané miesto. Väčší celok nejestvuje. Negatívna sloboda takisto ponúka ľahký trik: len čo všetky prekážky zmiznú, všetko je dovolené a všetko sa nejakým spôsobom dá do poriadku. Tento prístup však neponúka definíciu slobody a neposkytuje predstavu, ako sa má slobodný človek správať. Príbeh slobody nemožno rozpovedať bez použitia cností, lebo sloboda je stavom, v ktorom môžeme položiť dôraz na naše chápanie dobra a obohatiť ním svet.

Aristoteles bol hodnotovým pluralistom – rovnako ako Kołakowski veril, že na svete je mnoho dobrých vecí, nie jedna, či dokonca nijaká. Ak sa kriticky rozhodujeme, ktorú cnosť máme uplatniť v tej-ktorej

situácii, konáme podľa Aristotela správne. To je pravda, ale zasa nie úplná. Takmer v každej situácii môžeme využiť viac než len jednu cnosť, musíme sa preto rozhodnúť. Ako tvrdil Kořakowski, keďže jestvuje mnoho dobrých vecí, ak konáme dobro, musíme urobiť aj niečo zlé. Svet hodnôt je jednoducho takto štruktúrovaný. Keďže pri uplatňovaní cností vždy nejakú potlačíme, podľa Kořakowského sloboda predpokladá aj „realitu zla“.

Ako môžeme dedukovať z jeho používania slova *zlo*, Kořakowského hodnotový pluralizmus neznamena relativizmus, ale záväzok k tvorivej odvahe uprostred zrážky absolútnych hodnôt. Konáme dobro, ak kombinujeme hodnoty a robíme kompromisy voči iným, a ak uznáme, že sprievodné zlo nás nezabavuje zodpovednosti. Filozof Thomas Nagel to vyjadril vetou: „Môže jestvovať správny úsudok bez úplného zdôvodnenia.“ Keď Hannah Beachlerová, absolventka rovnakej strednej školy ako ja, preberala sošku Oscara, vyhlásila: „Robte veci čo najlepšie a toto vaše najlepšie bude stačiť.“

Dostupné kombinácie cností sú nekonečné, naše kroky slobodných ľudí sú nepredvídateľné. Kořakowski si zároveň myslel, že môžeme vynájsť aj nové cnosti a že práve tie sú najdôležitejšie. Objavujú sa, keď robíme veci, ktoré od nás nemá nik právo očakávať. Jeho hodnotový pluralizmus predstavoval dobrodružstvo obrátené do budúcnosti. Veríme v možnosť nových hodnôt, pretože veríme, že vo svete ešte možno odhaliť nové dobro. Naše presvedčenie pridáva ďalšiu vrstvu nepredvídateľnosti.

Leszka Kořakowského (1927 – 2009) v mladosti formovali roky nemeckej okupácie Poľska, oženil sa s preživšou holokaust. S Tamarou, svojou budúcou manželkou, sa zoznámil roku 1948, keď ho ako študentka vyhľadala vo varšavskej kaviarni, aby sa s ním poradila o výmennom programe.

Tamara pochádzala z Łódže, nejakých 160 kilometrov od Varšavy, kým sa však zapísala na univerzitu, prešla tisícky kilometrov. Prežila, lebo jej rodina z Łódže utiekla, hľadanie bezpečného útočiska ju dovedlo až do Uzbekistanu. Łódź bola pred holokaustom jedným z významných židovských miest Európy, žilo v ňom toľko Židov ako v celej Palestíne.

Keď sa do mesta po vojne vrátila, zistila, že „celá naša tamojšia rodina zahynula. Z mojej triedy prežili tri dievčatá.“ S Leszkom sa vzali roku 1949,

roku 1968 spolu opustili Poľsko a Tamara s ním ostala až do jeho smrti. V spomienkovej knihe nazvala kapitolu opisujúcu zoznámenie s budú-
cim manželom Náhoda, bola to však náhoda, z ktorej vyplynul záväzok.

Shakespeare necháva Hamleta prostredníctvom inej postavy po-
vedať: „Kde radosť hýri, smútok najviac bolí, a stačí málo: vymenia
si roly.“ Jestvuje príležitosť niekde vo vesmíre a jestvujú príležitosti,
ktorých sa chopíme. Kořakowski napísal: „Moje jestvovanie sa napĺňa
len prostredníctvom trvalého kontaktu s hranicou nepredvídateľného.“
Keď som sa s ním poznal v Oxforde a po univerzitných štúdiách, jeho
skrúšený, avšak šibalský úsmev mi pripomínal, že život môže byť plný
nejasných príležitostí, ktoré zjemňujeme ľudskými rozhodnutiami.

Každý z nás si okolitý svet podmaní nepredvídateľnosťou – alebo
si ho nepodmaní vôbec. Kořakowski ho okúzľoval čiernym klobúkom,
sklenou paličkou a krivým úsmevom. Listy mi písal rukou, adresa
mala tvar, ktorý navodzoval ovzdušie koležiality bežné skôr v me-
dzivojnovom období. Keď sme sa stretli, paličku mi namieril na hrud'
a skríkol „Snyder!“, akoby moja existencia robila svet o čosi bohatší,
či aspoň komickejší. To vylúdilo úsmev aj na mojej tvári.

Nijaký Boh, človek ani stroj by nedokázali predpovedať svadbu môj-
ho učiteľa, jeho sklenú paličku, jeho krivý úsmev, alebo to, ako naložím
s jeho učením: napríklad, že sa od písania o marxizme, ktorý predsta-
voval jednu z Kořakowského tém, dostanem k písaniu o holokauste,
teda téme spomienok jeho manželky – či ak chcete, že moja manželka
napíše knihu, ktorú bude Tamara čítať Leszkovi na smrteľnej posteli.

Texty, ktoré píšem, sú nepredvídateľné, nie však náhodné. Opierajú
sa o väčšie štruktúry, fyzické a morálne, ukladajú sa v nich a menia
ich. Vďačím za ne ľuďom 20. storočia, ktorých som obdivoval. Vyjad-
rujú hodnoty, ktoré som si osvojil vďaka skúmaniu minulosti (čoho
iného?), ktoré kombinujem a používam svojím nezameniteľným spô-
sobom. Kapitola venovaná nepredvídateľnosti v 21. storočí je čímsi,
čo musím napísať.

S L U H A

Milé listy od Leszka Kořakowského som vo Varšave čítal v neveľmi
bezpečnom študentskom internáte s pretekajúcim potrubím a častými
vlámaniami. Keď som v rokoch 1992 a 1993 robil výskum pre dizertačnú
prácu, majetok som obmedzil na objem, ktorý sa mi zmestil do

ruksaku; ten som si pred zlodejmi zvykol v spánku klásť pod vankúš. Mojou najdôležitejšou proprietou bol ťažký sivý laptop značky Apple, ktorý som si nosil do archívu. Môj priateľ Andrzej Waškiewicz, poľský filozof venujúci sa spoločenským otázkam, ukázal rukou na môj počítač a spýtal sa: „*Kto komu slúži?*“

Kto slúži komu? Slúži človek stroju, alebo stroj človeku? V časoch pred wi-fi a smartfónmi som ruksak mohol uložiť niekam do rohu Andrzejovho bytíku, jeden objekt medzi mnohými inými, dať si jedno pivo, alebo aj tri, zahádzať si šípky a pohovárať sa. Počas krátkej návštevy Spojených štátov v máji 1993 mi laptop so všetkými záložnými kópiami môjho výskumu k dizertačke ukradli. Cestou do domu, kde sa dal v New Havene kúpiť kokaín a kam som sa pobral, aby som sa k laptopu opäť dostal, mi ako neželaná spomienka zišla na um Andrzejova otázka. Hoci som sa od behu zadýchal, musel som sa smiať.

Stroje môžu nepochybne slúžiť účelu, ktorý im určíme, a umožňujú nám tak presadiť vlastné hodnoty. Počítač aj s podkladmi z výskumu som dostal späť, čo mi umožnilo napísať dizertačnú prácu. S Tonym Judtom sme komunikovali prostredníctvom emailov a vďaka prílohám sme náš rozhovor dokázali redakčne upraviť do podoby knihy. Moja brožúra *O tyranii* z roku 2017 mala počiatky v poste na facebooku. Vzápätí po prezidentských voľbách roku 2020, keď som výkonných riaditeľov viacerých významných amerických spoločností upozornil, aby sa pripravili na Trumpov pokus o prevrat, som začal využívať Zoom. Vďaka YouTube, Spotify a Apple podcastom sa prednášky venované Ukrajine na jeseň 2022 dostali k miliónom ľudí.

Nie vždy sa mi to podarí, ale usilujem sa mať na pamäti Andrzejovu otázku „kto-komu“. Na počítač sa pokúšam hľadiť ako na nástroj, vďaka ktorému viem osloviť ďalších ľudí a motivovať ich, aby mysleli alebo konali inak. Viem, že čitatelia dielka *O tyranii* sa chopili činu na uliciach aj v parlamentoch. Na základe mojich poznámok výkonní riaditelia rýchlo sformulovali vyhlásenie o potrebe rešpektovať výsledky prezidentských volieb roku 2020, ktoré sa stalo vzorom pre iných a Trumpovi sťažilo jeho pokus o prevrat. To všetko platí, nemusel by som však kvôli obranným ťahom siahnuť po internete, ak by sa Trump nestal prezidentom a ak by demokracia na celom svete nezaznamenala toľko porážok – teda napospol pre deje, ktoré by sa neudiali bez vplyvu sociálnych sietí.

Môžem stroj prinútiť, aby mi slúžil, a viem, že tak robia aj iní. Obávam sa však, že stroje celkovo vytvárajú osobitný druh entropie (Havel) alebo príťažlivosti (Weilová). Keďže podliehame dojmu, že sú prenosné zosieťované mikroprocesory – naše všadeprítomné telefóny, tablety a laptopy – všemocné, vtahujú nás do chaotického mentálneho sveta, kde si už nie sme istí našimi činmi. Ak ustupujeme smerom k predvídateľnejšiemu *Körper*, ponechávame svojmu osudu dary *Leibu*. Svoje pokojné, individuálne *prečo* strácame pre nadbytok *ako*. Potom sa však svet posunie kamsi inam.

Kto slúži komu? Alebo čomu? Zmysel väčšiny strojov je zjavný na prvý pohľad. Ako zdôrazňuje Martin Burckhardt, účel zosieťovaných mikroprocesorov jasný nie je; nepredstavujú pre nás ani tak nástroj ako pozvanie, či pokušenie. Môže to byť nástroj nad ostatné nástroje schopný splniť akúkoľvek úlohu; ale aj opak nástroja, ktorý z jeho používateľa robí napriek očakávaniu niekoho so zníženými schopnosťami. Ak stroje nevyužívame premyslene, zistíme, že nás odcudzujú: jeden od druhého, od našich hodnôt, dokonca od našich tiel.

ŽIVOTOPIS

Musíme byť mimoriadne ostražití, ak chceme, aby sa sociálne siete podriadili našim zámerom. Musíme manipulovať softvérom, ktorý je určený na to, aby manipuloval nami. Ak budeme neopatrní, obrátia sociálne siete naše zvrchované schopnosti niečo navonok deklarovať a prispôbovať proti nám, čo z nás urobí predvídateľných ľudí, ktorí sú ľahko ovládateľní. Žiaľ, nejde o hypotézu. Sledovaný, poháňaný a postrkovaný som nepochybne menej slobodný, než keď som sedel v Andrzejovom byte, s odloženým ruksakom a počítačom odpočívajúcim v ktoromsi kúte. Všetci sme neslobodnejší.

Keďže si tú scénu pamätám, som slobodnejší, než keby som na ňu zabudol. Sloboda v sebe obsahuje možné podoby budúcnosti, ktoré sú pre nádejných tyranov a ľahostajné stroje nepredvídateľnejšie. A akákoľvek hodnoverná budúcnosť musí byť spojená so zapamätanou historickou minulosťou. Poznanie minulosti preto predstavuje arzenál moci a vlastnej emancipácie. Budúcnosť môže plynúť mnohými riečiskami, ale jej zdroje ležia v minulosti. Možné je mnohé, nie však všetko. Ak o minulosti nič nevieme, myslíme si, že možné je všetko, rýchlo však zažijeme sklamanie. Ak niečo o minulosti vieme,

poznáme niekoľko vecí, ktoré sú možné, a dostaneme príležitosť ich uskutočniť, dostaneme príležitosť byť slobodní.

V mojej kariére predstavuje ironický prvok nepredvídateľnosti skutočnosť, že k práci historika ma priviedla nezamestnanosť. Väčšiu časť prvej polovice deväťdesiatych rokov som strávil v Anglicku, Poľsku a Francúzsku, kde som písal dizertačnú prácu. Keď som získal doktorát, šesť rokov som si nedokázal nájsť prácu vysokoškolského pedagóga, takže väčšinu druhej polovice dekády som prežil vo Varšave, v Prahe a vo Viedni, odkiaľ som vyrážal na cesty po regióne vrátane Bieloruska a Ukrajiny. Čítal som knihy, učil som sa jazyky a získal niekoľko štipendií, prekladal som kvôli honorárom a podujímal sa na iné príležitostné práce. Život v Európe mi ukázal hodnotu ľahkého prístupu k verejnému zdravotníctvu. Mával som zničujúce bolesti hlavy a občas som si zlomil nejakú kosť, nikdy som sa však nemusel obávať, či si na mňa lekár nájde čas.

Vďaka akejsi šťastnej náhode som napokon získal miesto na Yale. Nemalo to veľa spoločného s nejakými mojimi zásluhami alebo logikou zamestnávania na amerických univerzitách. Bolo to práve v New Havene, kde mi ukradli laptop (s výskumom, ktorý mal slúžiť ako podklad k dizertačke), a opäť v New Havene sa mi podarilo vydať ďalšiu prácu, *Obnova národov*, o Poľsku, Litve, Bielorusku a Ukrajine. Hoci bola venovaná zásadnej otázke pôvodu moderného národa, len sa to v nej tak hemžilo nepredvídateľnými postavami, ktoré vnímali širšie procesy a usilovali sa ich využiť pre svoje ciele. Rovnako ako moja neskoršia kniha *Krvavé územie*, dejiny nacistických a sovietskych politik založených na hromadnom vyvražďovaní, výrazne čerpala z obdobia stráveného na území, ktoré opisuje.

Zaujal ma inak neveľmi módny žáner životopisu, ktorý stelesňuje časť nepredvídateľnosti zásadnej pre dejiny, teda to, čo sa skutočne stalo. Individuálnosť sa zvyčajne stratí pri retrospektívnom opise toho, čo sa muselo udiat v súlade so schémou, ktorej zhodou okolností práve v tom okamihu veríme. Písať o jednotlivcoch znamená obnoviť časť bohatstva minulosti a súčasnosť i budúcnosť robí otvorenejšou voči možnostiam výberu. Moja dizertačná práca sa venovala životopisu poľského marxistu, ktorého z domova vyhnal ruský imperiálny útlak. V New Havene som napísal životopis poľského scénografa, ktorý plánoval ukrajinskú nezávislosť, a habsburského arcikniežata Wilhelma, ktorý sa chcel stať kráľom Ukrajiny.

M A J D A N

Život Wilhelma Habsburského bol z tých nepredvídateľných; uzavrel sa vo väzení po výsluchu arcikniežaťa sovietskou štátnou bezpečnosťou. Protokol výsluchu podpísal ukrajinským menom Vasyl Vyšyvanyj, ktoré si sám zvolil. Ukrajina, národ, pre ktorý sa rozhodol, nadobudla význam, ktorý predpokladal málokto.

Po zániku ZSSR roku 1991 väčšina ľudí zo zotrvačnosti hovorila o Moskve a Rusku, Kyjiv a Ukrajina boli však v istom ohľade dôležitejšie. Historici ocenili, že Ukrajina svoje archívy nechala otvorené; tento zdánlivo drobný a všedný detail je pôvodcom väčšiny toho, čo dnes vieme o Sovietskom zväze. Ukrajinskí občania protestujúci v prvej dekáde nášho storočia za slobodu slova a spravodlivé spočítanie hlasov vytvorili funkčný demokratický systém. Na začiatku 21. storočia už väčšina Ukrajincov svoju politickú budúcnosť spájala s Európou. Pre Ukrajincov dospievajúcich po rozpade Sovietskeho zväzu celkovo Európska únia znamenala slobodu, život sľubujúci lepšie vyhliadky a menej vzávaný sovietskou minulosťou.

Keď mala v novembri 2013 Ukrajina uzavrieť zmluvu s Európskou úniou, Putinovi sa korupciou a vydieraním podarilo dosiahnuť, že ukrajinský prezident príslušný dokument nepodpísal. V tom čase sa už všetky hlavné televízne stanice v Rusku zaplnili koordinovanou propagandou. Posolstvo na prelome rokov 2013 a 2014 znelo, že Ukrajina v skutočnosti nejestvuje a že Ukrajinci a Rusi tvoria jeden národ. Na jeho základe som predpovedal, že Rusko zaútočí na Ukrajinu, čo sa aj neskôr stalo. Zjavne som prišiel s touto prognózou ako jediný, aspoň na významnejších fórach. Možno bolo rozhodujúce, že som sa nepohyboval na sociálnych sieťach, miesto toho som počúval ľudí v Kyjive a pozorne som skúmal ruskú propagandu. To isté platí o mojej predpovedi z roku 2020, že sa Trump pokúsi o štátny prevrat, čo sa takisto stalo. Len som počúval, čo hovoril.

Proeurópske protesty v Ukrajine roku 2013 najprv viedli študenti a mladí ľudia, teda tí, ktorí mohli prísť stratou európskej perspektívy o najviac. Keď proti študentom brutálne zakročili zásahové jednotky, novinár Mustafa Najem ľudí vyzval, aby sa zhromaždili na kyjivskom Námestí nezávislosti známom pod názvom Majdan. Najem svoj facebookový príspevok končil slovami „Lajky sa nepočítajú“ – počítajú sa len živé telá, počítajú sa len *Leiby*. Využil stroj na účel, na ktorý

nebol určený. Vláu zákona a ľudskú dôstojnosť v poslednej inštancii ochráni sústredenie ľudských tiel vo verejnom priestore.

Izolovanosť a cielené oslovovanie ľudí pomocou algoritmov aktívuje predvídateľné *Körper*; ľudia stretávajúci sa s inými ľuďmi znovu objavujú *Leib*. Na Majdane sa počas niekoľkých nasledujúcich mesiacov zrodili nové a trvácne priateľstvá. Ľudia založili organizácie typické pre občiansku spoločnosť, čo viedlo k návyku spolupracovať a schopnosti vzájomne si dôverovať, ktoré pretrvali, keď Rusko zaútočilo proti Ukrajine najprv vo februári 2014 a neskôr, frontálne vo februári 2022. V máji 2014 sme spolu s priateľmi a kolegami pozvali intelektuálov, novinárov a politikov z Európy a Severnej Ameriky do Kyjiva na konferenciu nazvanú Ukrajina: Premýšľajme spolu. Vychádzali sme z toho, že ľudia, ktorí na vlastné oči uvidia, čo sa deje, situáciu pochopia lepšie než ľudia, ktorí sa nezdvihnú od svojich obrazoviek.

Myšlienka konferencie sa zrodila uprostred jednej noci v Londýne, keď ma priatelia z USA prebudili telefonátom a v útlme spôsobenom polospánkom som si uvedomil, čo treba robiť. Spolu s kolegami sme kyjivské stretnutie zorganizovali za niekoľko turbulentných a zväčša bezsenných týždňov, takže na udalosť mám pomerne matné spomienky. Zdá sa však, že si všetci zapamätali moje živé tlmočenie časti konferencie a funkciu baristu. Nepamätám sa, že by som sa rozhodol pre jedno či pre druhé. V minulosti som však pracoval ako čašník a neskôr som prekladal. Robil som, pre čo som sa rozhodol a na čo mi stačili sily, teda presne to, čo som mal robiť.

Okolnosti, ktoré nás zvedú dohromady, sú nepredvídateľné. Počas stretnutí túto nepredvídateľnosť odovzdávame jeden druhému. Ak chceme byť spolu, všetci zároveň potrebujeme niekoľko vecí: čas, priestor, jazyk, schopnosti. Dostať všetkých v jednom čase na to isté miesto nás stálo námahu. Poháňal ma však účel, ktorému som rozumel, a pomáhali mi inštitúcie, ktoré vytvorili iní ľudia. Určite sa ma zmocnil pocit slobody.

STRATA SLOBODY

Kyjivská konferencia znamenala, že sme s manželkou po prvý raz strávili niekoľko nocí bez detí. Syn práve dovŕšil štvrtý rok a dcéra ešte nemala ani dva. (Takže sa o nich vo Viedni, samozrejme, starala opatrovateľka. Žena už v minulosti nechala deti na mňa, čo vyvolalo

nasledovnú udivenú reakciu kolegyne z východnej Európy: „Nechávaš deti v *opatere muža?*“) Rusko napadlo Ukrajinu, front sa však nachádzal vo vzdialenosti stoviek kilometrov. V Kyjive nám v máji 2014 nič nehrozilo, prišli sme však preto, aby sme premýšľali o ľuďoch, ktorí svoje telá vystavili ohrozeniu – a premýšľali spolu s nimi. Mnou obdivovaný básnik a prozaik Serhij Žadan si pred Rusmi odmietol kľaknúť, takže mu rozbili lebku. Jeho osobná odvaha, rovnako reálna ako pálky útočníkov, patrili k veciam, ktoré ma priviedli do Kyjiva. Mladý historik Bohdan Solčanyk sa kriticky vyjadril k mnou zvolenému prístupu v *Krvavom území*, vyčítal mi, že som si dostatočne detailne nevyšimľal miestne udalosti, že som do diela nezahrnul konkrétne motívy konkrétnych páchatel'ov. Mal pravdu, len som už nikdy nedostal príležitosť porozprávať sa s ním o jeho výhradách. Bohdana po vpáde Ruska do Ukrajiny zavraždil ostreľovač.

Iný mladý ukrajinský historik poznamenal, že v *Krvavom území* som si všimľal len politiku hromadného vyvražďovania a väznenie som ponechával bokom. Mal pravdu: chcel som, aby mala kniha venovaná masovému vraždeniu jasné ťažisko, a domnieval som sa, že známe pojmy ako Gulag a teror politicky podmienené vraždenie zatiaľujú. Keď Žeňa Monastyrskij formuloval svoju výčitku, hovorila z neho osobná skúsenosť. Počas prvého ruského vpádu skončil ako vojnový zajatec. Improvizované väzenie, v ktorom ho držali, bolo súčasťou rozširujúceho sa systému internačných zariadení, koncentračných táborov a mučiarní, ktoré Rusko vybudovalo (a buduje naďalej) na ukrajinskom území, ktoré dobylo od roku 2014.

Väzenie je tradičným miestom, ktorého osadenstvo uvažuje o slobode. Texty väzňov nám pomáhajú pochopiť stratu slobody nielen ako zoskupenie prekážok vybudovaných okolo jednotlivca, ale aj ako osobitný stav ľudského tela. Samotní väzni už oddávna zachytili zraniteľnosť *Leibu* v podmienkach minimálneho ľudského kontaktu – ale aj v podmienkach jeho nadbytku. V prvej dôležitej knihe o ruských väzniciach, románe v podobe pamätí *Zápisky z mŕtveho domu* sa Fiodor Dostojevskij sťažoval na „nútený komunálny život“, neprestajnú prítomnosť tiel, ktoré si nevybral preto, že by ponúkali dobrú spoločnosť. James Davis III. upozornil, že väzenie je „neprirodzeným miestom zaľudneným množstvom mužov, priveľkým počtom mužov“. V prvej dôležitej knihe venovanej americkým väznicom, v pamätiach

v podobe románu *Život a dobrodružstvá odsúdenca a štvanca* sa Austin Reed sťažoval na samoväzbu. Filozofka Lisa Guentherová tvrdila, že naša potreba ľudského kontaktu robí zo samotky osobitne neľudský spôsob mučenia.

Keď Žeňu držali na samotke, v úsilí zachovať si zdravý rozum recitoval básne. Samoväzba je zlá, ale deliť sa o celu dimenzovanú pre jedného s ďalším väzňom je rovnako zlé. Naši utláčatelia buď pretnú, alebo naopak preťažia spojivá *Leibu* so svetom. Ako mi vysvetlili študenti v americkej väznici, prechádzajú cez oboje, zažívajú jedno po druhom. Niekedy je kontaktov *privela*, inokedy *primálo*, v nijakom okamihu ich však nie je *tak akurát*. Dúfal som, že práve spoločné prednášky predstavovali okamih rovnováhy.

C E L L Y

Zatiaľ čo v americkej angličtine slovo *celly* označuje spoluväzňa z väzenskej cely, za hranicami Spojených štátov môže ísť o slangové slovo pre mobilný, celulárny telefón. Sledovať, ako ľudia opúšťajú cely a dostávajú mobilné telefóny, môže v človeku vyvolávať nepokoj. Bývalý väzeň prepustený začiatkom dvadsiatych rokov mal k svojmu novému iPhoneu rozumnú otázku: „A ako tú vecičku dostanem z tváre?“

Iný niekdajší odsúdenec, ktorého som poznal, približne v mojom veku, si začal odkrúcať trest v minulom storočí, dlho pred vynálezom smartfónov. Keď ho po 26 rokoch prepustili, nešli mu do hlavy scény s ľuďmi uprene hľadiacimi na svoje malé obrazovky. „Videl som tu viac neslobodných ľudí než tam, za mrežami,“ komentoval. Keď som jeho poznámku zopakoval, niekoľkých mojich väznených študentov rozčúlila: dotyková obrazovka predsa nie je väzenským múrom. Pohľad muža v strednom veku, ktorý sa nikdy nestretol s internetom dostupným na prenosných zariadeniach, má svoju hodnotu: ktosi, kto sa nestal súčasťou nášho krásneho nového sveta postupne a nenápadne, ale bol s ním konfrontovaný náhle, nám nastavuje zrkadlo a ukazuje, čo sa s nami stalo.

Algoritmy sociálnych sietí nás udržiavajú prisatých na internet vďaka bolestne elegantnej formulke: *privela* kontaktu so (zdanlivo) inými ľuďmi v podobe rýchleho ubezpečenia, ale zároveň *primálo* kontaktov so skutočným *Leibom* skutočných ľudí. Máme pocit, akoby sme spoznávali nové veci a učili sa ich, bez *Leibu* sme však dezorien-